

УДК 811.161.2'25 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-12>

АВТОР – ТЕКСТ – ПЕРЕКЛАДАЧ – КОРЕКТОР – ТЕКСТ – ЧИТАЧ: ДО ПРОБЛЕМИ ЄДИНОПРОЧИТАННЯ

AUTHOR – TEXT – TRANSLATOR – EDITOR – TEXT – READER: TO PROBLEMS OF SINGLE READING

Крижанівська О.І.,

orcid.org/0009-0006-7210-998X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У євроінтеграційних процесах, які охопили всі сфери життя українського суспільства, важливе місце належить міжкультурній комунікації, одним із найдавніших виявів якої є обмін текстами через посередництво перекладу. У неї залучається найбільше читачів художньої літератури, які складають думку не тільки про актуальні проблеми, порушені автором, про рівень його обдарованості, оригінальності, а й про якість тексту перекладеного, яка є результатом творчості перекладача й роботи коректора. Як показує практика, не завжди текст, який приходить до українського читача, є таким, що задовольняє його інформаційно-культурні смаки й не викликає читацького дискомфорту від мовного оформлення. Усе частіше трапляються тексти, у яких у силу певних причин порушено ті чи ті норми правопису. До таких належить переклад роману словенського прозаїка Драго Янчара, у якому не можна не помітити відхилення в оформленні чужого мовлення засобами прямої мови. Пропонована стаття є читацьким філологічним роздумом-дослідженням, покликаним з'ясувати: це пунктуаційні помилки чи графостилістичний прийом. Методом суцільної вибірки укладено банк синтаксичних конструкцій із прямою мовою, в яких порушено чинні пунктуаційні приписи виокремлення слів автора і дослівно переданих чужих. При цьому враховувались усі чинники, що впливають на вибір комплексу пунктограм у реченнях з прямою мовою: місце слів автора стосовно прямої мови, вид речення чужої мови за комунікативною метою, особливості синтаксичної структури слів автора (кількість присудків у них і їхня направленість на попередню/наступну чи на одну частину прямої мови), спосіб передачі чужого мовлення: діалогічний чи рядковий.

Як показав аналіз речень з порушенням норм оформлення прямої мови, читачеві важко збагнути мету такого графостилістичного прийому: зміст не увиразнюється, а, скоріше, ускладнюється. Не створюються й якісь особливі естетико-художні картини, оскільки не виявлено особливих емоційних станів, які виникають при прочитанні таких речень чи які б передавали такі стани героїв роману. Можна говорити хіба що про читацьке роздратування пунктуаційною недбалістю. Окрім того, переважання цієї недбалості в перших трьох розділах наштовхує на думку, що коректор цієї частини роману допускався пунктуаційної помилки, а не керувався стилістичними потребами.

Ключові слова: текст, переклад, пряма мова, пунктуаційна норма, пунктуаційна помилка.

In the European integration processes, which covered all spheres of Ukrainian society life, an important place belongs to intercultural communication, one of the oldest manifestations of which is the exchange of texts through translation. It involves readers of fiction who form an opinion not only about the actual problems raised by the author, about his level of giftedness, and originality, but also about the quality of the translated text, which is the result of the translator's creativity and the proofreader's work. As practice shows, not always the text that reaches the Ukrainian reader satisfies his/her informational and cultural tastes and doesn't cause the reader's discomfort with language design. More and more often, there are texts that under certain logic violate the spelling rules. An example is the translation of a novel by the Slovenian novelist Drago Jančar, in which one can notice deviations in the direct speech of someone else's discourse. The article is a reader's philological reflection and research, designed to find out if these are punctuation errors or a graphic stylistic technique. Using the continuous sampling method the author compiled a bank of syntactic constructions with a direct speech in which the current punctuation rules are violated for author's words highlighting and reporting them literally. All factors that affect the choice of punctuation marks in sentences with direct speech were taken into account: the place the author's words concerning the direct speech, the type of sentence in a foreign language according to the communicative purpose, features of the syntactic structure

of the author's words (the number of predicates in them and their orientation to the previous/next or one part of the direct languages), the method of transmitting someone else's speech: dialogic or linear.

As the analysis of sentences with the direct speech norms violations shows, it is difficult for the reader to understand the purpose of such a graphic-stylistic technique: the content is not expressed and rather becomes complicated. No special aesthetic and artistic pictures are created either since no special emotional states which arise when reading such sentences or which would convey such heroes' states were detected. We can only tell about reader irritation due to punctuation carelessness. In addition, the predominance of this negligence in the first three chapters suggests that the corrector of this novel part allowed a punctuation error, and was not guided by stylistic needs.

Key words: text, translation, direct speech, punctuation norm, punctuation error.

Постановка проблеми. Текст як об'єкт вивчення лінгвістики, за традиційних підходів, – це зафіксоване на письмі мовлення, яке структурується кількома реченнями, що поєднані тематично, і характеризується зв'язністю, єдністю і завершеністю.

Як найбільша мовна одиниця, що має візуальну (найчастіше) форму вираження і сприйняття, текст належить до максимально унормованих мовоутворень, оскільки, окрім лексичних, фонетико-фонологічних, граматичних, стилістичних норм, в ньому особлива роль належить правописним приписам, які є одним із засобів порозуміння автора й адресата. На це досить давно звертали увагу українські мовознавці [1] і до сьогодні відстежують стилістичні можливості буквено-розділових знаків [2].

Оскільки текст є одиницею іншої знакової природи, аніж мовні одиниці нижчих рівнів, у якій «фонем та морфем відтворюються й повторюються», а сам він завжди оригінальний [3, с. 230], то засобами постання цієї неповторності є й засоби графостилістики: їхнє навантаження можна описати тільки стосовно того тексту, який аналізують. Кожен наступний твір потребує свого опису, бо його орфографічно-пунктуаційна картина буде особливою, продиктованою більше чи менше волею автора. У цьому важливість дослідження текстів і давніх, і найновіших, адже за однакових правописних норм текстотворення графостилістичних засобів він може змінюватись і виявляти різні можливості – від розуміння/нерозуміння інформації і до певних емоційно-експресивних відчуттів чи нейтральності. Вона (важливість) посилюється ще й тим, що в сучасних лінгвістичних працях утверджується текстоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць, а в шкільних методиках навчання мови все більшої важливості набуває читання й інтерпретація тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвостилістиці не так багато робіт, в яких предметом опису є графічне оформлення тексту. Лише принагідно про це говорять у підручникових виданнях [3], а основи пунктуаційної виразності тексту до сьогодні актуалізують роботи В. С. Ващенко [1]. Глибокий аналіз сучасних тенденцій в пунктуації і їхнє відбиття в авторській інтепретації зроблено в дослідженні Н. В. Гуйванюк [2]. Але спеціальних робіт про пунктуаційну стилістику в перекладних текстах обмаль. Це й зрозуміло: абсолютну більшість із них оформляють за нормами сучасного українського Правопису, і за цим, окрім автора, стежать ще й коректори. Тоді ми не говоримо про стилістичне навантаження пунктограм. Автор продукує текст, дотримуючись норм постановки розділових знаків, сподіваючись, що таке членування тексту відоме й реципієнту і тому не стане на заваді сприйняття інформації, породженню тих чи тих вражень, почуттів. Зрештою, не викличе здивування в підготовленого читача щодо оформлення тексту. Отже, на рівні пунктуаційного оформлення не буде роздвоєного – авторського і читачького – сприйняття тексту: його унормували в дотекстовий мовний час, а потім відтворили/сприйняли.

Мета дослідження. Відомо досить багато художніх текстів, у яких розділові знаки є носіями певних значень, закладених автором, і які може чи повинен розшифрувати читач, щоб порозумітися з письменником або прочитати інші – відомі тільки йому! – смисли. Найчастіше гра з пунктограмами трапляється в поезіях, де вона має досить широкую парадигму виявів: від

пропуску абсолютно всіх розділових знаків – до часткового пропуску – до одиничного. До речі, на такі тексти натрапляємо і в початківців, і в маститих поетів і поеток:

ПрОстору

прОстору

прОстору

і щоб ніяких травм

і чогось такого прОстого

як проростання трав

і чогось такого дівного

як музика без блаженств

І слОва

хоча б єдиного

що має безсмертний сенс (Ліна Костенко)

Далеко не завжди навіть підготовлений читач може «розшифрувати» авторські пунктуаційні смисли. Спробуймо разом «прочитати» особливості пунктуації в романі відомого словенського прозаїка, драматурга Драго Янчара «І кохання теж» у перекладі Олени Дзюби-Погребняк, виданого 2020 року в київському видавництві «ДУХ І ЛІТЕРА».

Виклад матеріалу. Предметом аналізу є тільки пунктуація в конструкціях на передачу чужого мовлення, які при читанні привернули нашу увагу ненормативністю оформлення, а відтак постало питання: чи є в цьому якийсь авторський задум?, це несе додаткову інформацію?, це помилки?

Особливістю досліджуваного тексту є те, що читач, необізнаний з першоджерелом, сприймає його в такому вигляді, у якому нам запропонував перекладач і «пропустила» коректура. Тобто читач сприймає пунктуацію, не знаючи того, чи це авторський вибір (але автор – словенець, і він тоді «грає» з рідномовними пунктуаційними законами), чи перекладацький. Відкидаємо (на всяк випадок) думку, що маємо коректорський недогляд, бо коректори, думається, не могли б припуститися такої кількості помилок у типових позиціях, якими є засоби передачі чужого мовлення.

В українському Правописі усталено пунктуацію при прямій мові, і останніми роками вона не зазнавала помітних змін [4]. В аналізованому ж тексті маємо багаторазові відхилення від норм передачі чужого мовлення на письмі при позиції слів автора всередині прямої мови

Пригадаймо, що вибір пунктограм у конструкціях з прямою мовою залежить від кількох чинників: місця слів автора стосовно прямої мови; є пряма мова одним реченням чи кількома; які речення за метою висловлення та інтонацією; яку структуру мають слова автора. Безперечно, важливо враховувати і спосіб оформлення на письмі чужого мовлення. Оскільки в аналізованому тексті переважає діалогічна передача чужого мовлення, то ми й будемо орієнтуватися на його закони. Спробуймо прокоментувати, як в тексті віддзеркалюють чуже мовлення засобами прямої діалогічної мови (непряма мова, внутрішні монологи й діалоги не викликають питань).

На всіх 352 сторінках роману дотримано пунктуаційних правил передачі чужого мовлення, що має структуру:

СА: – П? ...прийшов і сказав: – Прокляття, він просто так отут сидить? [5, с. 62];

СА: – П. Борбен недовірливо захитав головою: – Тут не ти ставиш питання [5, с. 216];

– П, – са: – Сумніваюся, – сказав Людвіг [5, с. 33];

– П? – са: – Куди ти підеш, Тіне? – повторила вона чіткіше [5, с. 104];

– П! – са.: – Ще чого! – ледь не закричала Петерова сестра [5, с. 62].

Увагу читача привертають десятки речень, де порушено норми постановки розділових знаків у конструкціях, у яких власне пряму мову розривають слова автора. Невмотивовані пунктограми чи їхню відсутність подекуди супроводжують й орфографічні негаразди. Нами зафіксовано такі сумнівно графічно оформлені конструкції (місце помилки підкреслено – О. К.):

– Яка уніформа? – захлипав чоловік із олівцем, я на нічному чергуванні [5, с. 169].

– Ти ж не дозволиш, щоб вони так розмовляли зі мною, – розлютилася вона, як вони розмовляють з порядною жінкою, ті обідранці? Звідки ви взялися? [5, с. 171].

– Хіба не впізнаєш мене? – каже дівчина і міцно притискає торбинку до грудей, це я, Соня. [5, с. 10].

– Я нічого не вимагаю, – шепоче похапцем йому в обличчя, впритул до вуст, що пахнуть цигарковим димом, в'юнкими синюватими хмаринками, – як я можу щось вимагати, хто я така, аби щось вимагати? [5, с. 22].

За нормами сучасної української пунктуації, за такої передачі чужого мовлення необхідно після слів автора ставити «крапку – тире» і друге речення прямої мови слід писати з великої літери. Тобто контрольні речення повинні мати таке графооформлення:

– Яка уніформа? – захлипав чоловік із олівцем. – Я на нічному чергуванні [5, с. 169].

– Ти ж не дозволиш, щоб вони так розмовляли зі мною, – розлютилася вона. – Як вони розмовляють з порядною жінкою, ті обідранці? Звідки ви взялися? [5, с. 171].

– Хіба не впізнаєш мене? – каже дівчина і міцно притискає торбинку до грудей. – Це я, Соня. [5, с. 10].

– Я нічого не вимагаю, – шепоче похапцем йому в обличчя, впритул до вуст, що пахнуть цигарковим димом, в'юнкими синюватими хмаринками. – Як я можу щось вимагати, хто я така, аби щось вимагати? [5, с. 22].

У кількох синтаксичних конструкціях після слів автора не поставлено тире, а тому «губляться» візуальні межі власне прямої мови, читачеві необхідно самому членувати текст, бо інакше друга частина власне прямої мови стає частиною слів автора, інформація не прочитується (зрештою – з першого разу). Розгляньмо саме такі фрагменти тексту:

– Все одно ти мене трохи здивувала, – каже Мишколніг. Тут не може бути нічого особистого. Лише те, що законно, лише це. [5, с. 21].

– Наш викладач німецької, – швидко сказала вона, аби не потрібно було відповідати на питання про навчання та причину, чому його покинула, наш професор гімназії студіював у Франкфурті [5, с. 15].

– Ні, – казав Ганс, здається, він не має слуху [5, с. 33].

– Коли ми зустрілися на вулиці. – сказала вона спокійно і з усмішкою, я згадувала, що справа не в батькові [5, с. 19].

– Кляті швабські виродки! – вигукнув хтось із партизанського стану, ми вам обіцяємо смерть [5, с. 180].

– Наш професор розповідав, – нерозважливо відкрила рота Соня, що мариборська німецька є залишком якогось баварського діалекту. Ваші предки, мабуть, походять із Баварії [5, с. 16].

– А що після роботи? – питає Соня і мовчить, а рум'янець заливає їй щоки. Може, ми підємо після роботи вип'ємо чаю? У кав'ярні? [5, с. 12].

– Що з тобою, Соню? – гукнула мама навздогін, коли та підіймалася сходами до своєї кімнати. Що з тобою, ти нічого не їси останнім часом? [5, с. 29].

- Навіть рибу важко вбити, – додав Людвіг. _ Я на Драві ловив рибу... [5, с. 91].
- Мені повірять, – кивав Валентин, ніби підбадьорюючи самого себе. _ Вася мені повірять, Подле мені повірять, Матевж, усі старі бійці [5, с. 136].
- Посудина перекинулася, – пошепки відповів Пінтарич, _ йди спати [5, с. 139].
- Яка уніформа? – захлипав чоловік з олівцем, _ я на нічному чергуванні [5, с. 169].
- Добре, що ти живий, – сказав комісар Вася, _ але мусиш пояснити деякі речі [5, с. 147].
- Навіщо я все це розповідала, – прошепотіла вона. _ Але один раз мусила, ніколи більше не говоритиму про це [5, с. 284].
- Справа проста, – сказав він і пожбурих недопалок так, що той широкою дугою полетів на траву перед хатою. _ Мусиш довести, що ти наш [5, с. 149].
- Тобі немає чого думати! – закричав Борбен. _ Відведи їх до млину. Потім з'явися до рапорту [5].
- Добре, – сказала вона рішучим, майже командним голосом, вона знала, як треба поводитися з хворими. _ Ходіть зі мною нагору, я Вам дам молока і подивлюся, що з вашою рукою, потім підете [5, с. 304].
- За нормами Правопису вони мали бути оформлені так:
  - Все одно ти мене трохи здивувала, – каже Мишкольніг. – Тут не може бути нічого особистого. Лише те, що законно, лише це [5, с. 21].
  - Наш викладач німецької, – швидко сказала вона, аби не потрібно було відповідати на питання про навчання та причину, чому його покинула, – наш професор гімназії студіював у Франкфурті [5, с. 15].
  - Ні, – казав Ганс, – здається, він не має слуху [5, с. 33].
  - Коли ми зустрілися на вулиці. – сказала вона спокійно і з усмішкою, – я згадувала, що справа не в батькові [5, с. 19].
  - Кляті швабські виродки! – вигукнув хтось із партизанського стану. – Ми вам обіцяємо смерть [5, с. 180].
  - Наш професор розповідав, – нерозважливо відкрила рота Соня, – що мариборська німецька є залишком якогось баварського діалекту. Ваші предки, мабуть, походять із Баварії [5, с. 16].
  - А що після роботи? – питає Соня і мовчить, а рум'янець заливає їй щоки: – Може, ми підемо після роботи вип'ємо чаю? У кав'ярні? [5, с. 12].
  - Що з тобою, Соню? – гукнула мама навздогін, коли та підіймалася сходами до своєї кімнати. – Що з тобою, ти нічого не їси останнім часом? [5, с. 29].
  - Навіть рибу важко вбити, – додав Людвіг. – Я на Драві ловив рибу... [5, с. 91].
  - Мені повірять, – кивав Валентин, ніби підбадьорюючи самого себе. – Вася мені повірять, Подле мені повірять, Матевж, усі старі бійці [5, с. 136].
  - Посудина перекинулася, – пошепки відповів Пінтарич. – Йди спати [5, с. 139].
  - Яка уніформа? – захлипав чоловік з олівцем. – Я на нічному чергуванні [5, с. 169].
  - Добре, що ти живий, – сказав комісар Вася, – але мусиш пояснити деякі речі [5, с. 147].
  - Навіщо я все це розповідала, – прошепотіла вона. – Але один раз мусила, ніколи більше не говоритиму про це [5, с. 284].
  - Справа проста, – сказав він і пожбурих недопалок так, що той широкою дугою полетів на траву перед хатою. – Мусиш довести, що ти наш [5, с. 149].
  - Тобі немає чого думати! – закричав Борбен. – Відведи їх до млину. Потім з'явися до рапорту [5].
  - Добре, – сказала вона рішучим, майже командним голосом, вона знала, як треба поводитися з хворими: – Ходіть зі мною нагору, я Вам дам молока і подивлюся, що з вашою рукою, потім підете [5, с. 304].
- В одиничних випадках тире відсутнє після прямої мови перед словами автора або і перед, і після них:

– Ой, зовсім забула, _ вигукнула вона, – батько передає тобі вітання [5, с. 18].

– Мій тато... _ заплакала... _ мій тато його знає, перед війною ми разом каталися на лижах на Похор'ї [5, с. 103].

– Хитро, – сказав Ганс, і щоб геть виправити свій попередній практично закид, додав: І дуже мудро [5, с. 92].

Безперечно, недоглядом є зайве тире в реченні

_ – Соня дивиться на схолий чай на столі, залишилося багато, швидко випиває, чашка порожніє... [5, с. 21]. Таке пунктуаційне оформлення «приєднує» речення без прямої мови до попереднього діалогу, уводячи в оману читача.

Увагу привертають і синтаксичні конструкції, у яких у словах автора, що розривають пряму мову, є два присудки, один з яких торкається першої частини прямої мови, а другий – наступної. Український правопис у такому разі пропонує після слів автора ставити «двокрапку й тире» (: –) [4, с. 201]. В аналізованому тексті цьому припису не відповідає оформлення жодного речення такої структури.

– Кг цвяхів... – повторює Фріда і зводить погляд до нього. _ Хіба ми вже не писали про ці цвяхи? [5, с. 70].

– Ще три лижники, _ тихо промовив хтось і тихо, кречучи засміявся, – _ панство буде теплий чай? [5, с. 202].

– Так ми ж і є бандити, – глузливо відповів Матевж, – для вас ми бандити. _ Ця пані, дружина пана штурмфюрера, – сказав він і обернувся до своїх, – _ голова нацистської крайової жіночої організації [5, с. 170].

У художніх текстах часто вдаються для передачі діалогів і полілогів до безабзацного способу, тобто рядкового. Найчастіше це буває тоді, їх переказують, пригадують. Тоді чинний Правопис пропонує такий спосіб пунктографічної передачі чужого мовлення: лише першу репліку пишемо з абзацу й перед нею ставимо тире; далі репліку наводимо в лапках, після них перед авторськими словами ставимо тире; а перед ними після авторських слів – двокрапка [4, с. 202]. Для Драго Янчара – це випробуваний спосіб передачі чужого мовлення, от тільки в українському тексті рядкова передача діалогів не відповідає чинним пунктуаційним нормам. До прикладу,

– Як ти думаєш, я можу тут запалити? – запитав він. А це пасує одне до одного? Сказала з невинним обличчям, мусиш навчити недосвідчену дівчинку. Вони запалили цигарки. Вона закашлялася і вибухнула сміхом. Якби мене зараз побачив тато... руки в боки і глибоким голосом почала зображати тата... відколи ти куриш? Чи я тобі не казав, що дим шкодить молодим легеням? І Валентинові стало смішно. Сказав, що бачив мару, її тата внизу коло дверей зі скальпелем в руках. Ой-ой! Вигукнула Соня, яку душили сміх і кашель [5, с. 56].

Намагання збагнути пунктуацію в тексті роману змусило проаналізувати й інші доступні нам його характеристики. Наприклад, впадає у вічі те, що в четвертому розділі – «Утікач» – лише в одному фрагменті порушено пунктуаційні приписи, коли в першому – «Дівчина з фотографії» – їх чи не найбільше. Але це не дає відповіді на питання: була якась стилістична мета в такій постановці розділових знаків, з якою текст дійшов до читача? Ми проаналізували книжковий текст повністю і в післяроманному тексті виявили: вичитка здійснювалась двома коректорами. Може, справа в цьому? І все те, що породило комунікативні шуми, – це тільки вільне ставлення до пунктуації, нехтування одним із її принципів – смисловим?

Висновки. Пунктуаційне оформлення прозового тексту – один з елементів досягнення взаєморозуміння між автором і читачем. У перекладних творах якість результату такого взаємозв'язку розділяють ще й перекладач і коректори. Оскільки в Україні активно видають тексти-переклади, то є необхідність дальших спостережень за їхнім графостилістичним оформленням для виявлення об'єктивної авторської гри з пунктограмами чи суб'єктивної неуважності/нехтування розділовими знаками тих, хто творить вторинний текст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко В.С. Стилістичне використання пунктуації. *Українська мова в школі*. 1951. № 5. С. 31–35.
2. Гуйванюк Н.В. Новітні тенденції в українській пунктуації та проблеми авторської пунктуації. *Слово – Речення – Текст: вибрані праці*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. С. 486–492.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
4. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 282 с.
5. Янчар Д. І кохання теж / пер. зі словен. О. Дзюби-Погребняк. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2020. 352 с.